

Tarih-i Âl-i Selçuk'tan iki sayfa (TSMK, Revan Köşkü, nr. 1391, vr. 12^b-13^a)

Anadolu'da cereyan eden hadiselerle dair kısa fakat önemli bilgiler yer almaktadır. Bu kısmın sonuna Gâzân Han devrinde Orta İran'da yaşayan Cemâl-i Lök adlı bir âsi, Mahmûd-ı Gaznevî ve Osman Gazi hakkında üç hikâye ilâve edilmiştir. Gâzân Han hakkındaki bilgiler *Câmi'ü't-tevârih*'in ilgili bölümünün tercümesidir. Osman Gazi ve Osmanlılar'ın soyu hakkında verilen bilgilerin kaynağı ise meçhuldür.

Tarih-i Âl-i Selçuk, çeşitli kaynaklardan tercüme yoluyla derlenmiş bir eser gibi görünmekteyse de birçok yönden dikkat çekicidir. Kitabın birinci bölümü Oğuz boylarının sosyal yapısı ve eski Oğuz rivayetleri açısından büyük önem taşımaktadır. Burada yer alan Oğuz boylarının tamgalarıyla ilgili çizimler, Kâşgarlı Mahmud ve Reşîdüddin Fazlullah'ın verdiği bilgilerin kontrolüne yaramaktadır. Üçüncü bölüm *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye*'den yer yer farklılıklar göstermekte ve asıl metinde iyi anlaşılabilen bazı hususların anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Eserin sonunda bulunan ve başka hiçbir kaynaktan rastlanmayan Anadolu uçları ve Osmanlılar'a dair bilgiler de çok önemlidir (*DîA*, XXXIII, 444). Tarih bakımından bu önenimin yanında XV. yüzyılın ilk yarısına ait zengin Türkçe söz varlığı ile Türk dili araştırmaları için de önem taşıyan eserin başta Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi olmak üzere çeşitli yazma nüshaları mevcuttur (geniş bilgi için bk. *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, hazırlayanın girişi, s. LIX-LXVIII).

XVI. yüzyıl Osmanlı şehnamecilerinden Seyyid Lokmân b. Hüseyin eserin Oğuzlar'la ilgili bölümünün *Oğuznâme* adıyla bir özetini yapmış, bu özet J. J. Wilhelm Lagus tarafından Latince'ye çevrilerek *Seyid Locmani ex Libro Turcico qui Og-*

huznâme adıyla 1854'te yayımlanmıştır (Türkçe tercümesi için bk. Güngör, s. 367-381). Eserin Selçuklular'a dair bölümünü M. Theodorus Houtsma, eksik olan Paris ve Leiden nüshalarına dayanarak Selçuklu tarihine ait metinler dizisinin III. cildi olarak neşretmiştir (Leiden 1902). Rıfat İlhan Çelik bir yüksek lisans çalışmasında bu neşri Latin harflerine aktarmıştır (2005, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). Eser I. Dünya Savaşı yıllarında Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi nüshalarından hareketle (Revan Köşkü, nr. 1390, 1391) Necip Âsım (Yazıksız) tarafından yayıma hazırlanmış, ancak bu çalışma baskı esnasında Bahriye Matbaası'nda yanmış, eserin ancak seksen sekiz sayfalık bir kısmı günümüze ulaşmıştır (Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Tarih, nr. 332). Abdullah Bakır, Leiden ve Moskova / St. Petersburg nüshaları dışındaki bütün nüshalarını karşılaştırarak tam metnin edisyon kritiğini yapmıştır (İstanbul 2009). Kitabın bazı bölümleri çeşitli araştırmalara konu olmuştur. Eserde yer alan, Dobruca ve çevresinin Türkler tarafından iskânıyla ilgili bilgileri Herbert W. Duda ve Paul Wittek incelemiştir. Muharrem Ergin, Orhan Şaik Gökyay, Bahaeddin Ögel, Kemal Eraslan ve Mustafa S. Kaçalın gibi araştırmacılar kitabın "Oğuznâme" kısmıyla ilgili çalışmalar yapmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk [Oğuznâme-Selçuklu Tarihi]: Giriş-Metin-Dizin* (haz. Abdullah Bakır), İstanbul 2009, hazırlayanın girişi, s. XXXII-XXXIII, LIX-LXVIII; *Dede Korkut Kitabı* (nşr. Muharrem Ergin), Ankara 1958, I, 37-38; *Dedem Korkud'un Kitabı* (haz. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul 1973, s. 577; *Dedem Korkut'un Kazan Bey Oğuz-nâmesi: Metin ve Açıklamalar* (haz. Mustafa S. Kaçalın), İstanbul 2006,

tür.yer.; Râvendî, *Râhatü's-şudûr*, tür.yer.; Blochet, *Catalogue*, II, 47; Karatay, *Türkçe Yazmalar*, I, 201-202 (nr. 604-617); B. Flemming, *Türkische Handschriften*, Wiesbaden 1968, X, 77-78 (nr. 101); Harun Güngör, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kayseri 1998, s. 367-381; J. Schmidt, *Catalogue of Turkish Manuscripts in the Library of Leiden University and other Collections in the Netherlands*, Leiden 2000, I, 102-106; Rıdvan Nafiz Ergüder, "Oğuz Destanından Bir Parça", *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, sy. 2, İstanbul 1934, s. 243-249; Herbert W. Duda, "Zeitgenössische islamische Quellen und das Oğuznâme des Jazygyoğlu 'Ali zur angeblichen türkischen Besiedlung der Dobrudscha im 13. Jhd n. Chr.", *Spisanie na Bulgarskata Akademiya na Naukit i İzkustvata Kıtıniğa*, LXVI, Sofiya 1943, s. 130-145; P. Wittek, "Yazıcıoğlu 'Ali on the Christian Turks of Dobruja", *BSOAS*, XIV/3 (1952), s. 639-668; a.m.f., "Das Datum von Yazıcıoğlu's Oğuznâme", *TM*, XIV (1965), s. 263-265; Kemal Eraslan, "Yazıcızâde'nin Oğuz-nâmesi", *TDAY Belleten* 1992 (1995), s. 29-35; Adnan Sadık Erzi, "İbn Bîbî", *İA*, V/2, s. 715-717; Abdülkerim Özyayın, "İbn Bîbî", *DİA*, XIX, 381; Hailî İnalıcık, "Osman I", a.e., XXXIII, 444.

OSMAN GAZİ ÖZGÜDENLİ

TÂRİH-i ÂLEMÂRÂ-yı ABBÂSÎ

(Tarih-i Âlemârâ-yı Abbâsî)

Safevî tarihçisi
İskender Bey Münşi'nin
(ö. 1043/1633 [?])

I. Abbas dönemine dair eseri
(bk. İSKENDER BEY MÜNŞİ).

TÂRİH-i BEL'AMÎ

(Tarih-i Bel'âmî)

Tarih-i Taberî'nin Ebû Ali Bel'âmî
(ö. IV./X. yüzyıl sonu)
tarafından Farsça'ya yapılan tercümesi
(bk. BEL'AMÎ, Ebû Ali).

TÂRİH-i BEYHAK

(Tarih-i Beyhak)

Ali b. Zeyd el-Beyhaki'nin
(ö. 565/1169)
Beyhak'ın tarihine dair
Farsça eseri.

Beyhakî, Sultan Sencer'in devlet adamlarından Müeyyed Ayaba'nın Horasan hâkimiyeti sırasında 4 Şevval 563 (12 Temmuz 1168) tarihinde tamamladığı eserine tarihin faydaları hakkında Arapça ve Farsça şiirlerden örnek vererek yazdığı edebî bir mukaddimeyle başlar, burada ayrıca bazı ilim dallarından bahseder. Daha sonra Beyhak'ın coğrafyası, iklimi, faziletleri, müslümanlar tarafından fethi, Beyhak'a

TÂRİH-i BEYHAK

gelen sahâbîler, Beyhaklı âlimler, edip ve şairler, devlet adamları, filozoflar ve diğer meşhur simalar hakkında bilgi verir. Kitap Ortaçağ'ın en önemli ilim ve kültür merkezlerinden olan Beyhak'ın tarihine, kültür ve edebiyatına dair kaleme alınan eski eserlerden biridir. Kitap ayrıca bölgenin topografyası, idarî taksimatı, etnik durumu, Sebzevâr, Nişâbur ve diğer önemli yerleşim merkezleri, bu şehirlerin kurucuları, şehirlerden alınan vergiler, Beyhaklı seyyidler; Beyhak'ta hüküm süren hânedanlar, Tâhirîler, Saffârîler, Sâmânîler, Gazneliler, Selçuklular ve Beyhaklı meşhur aileler, Nizâmülmülk'ün ailesi, Mühellebîler vb. konularda ayrıntılı bilgi içerir. Bilhassa Nizâmülmülk'ün ailesiyle ilgili bilgiler başka kaynaklarda mevcut değildir. Horasan'ın Moğol istilâsından önceki dört asırlık tarihini kapsayan *Târîh-i Beyhak*, Beyhaklı bir âlim tarafından yazılmış olması bakımından ayrıca önem arzeder. Beyhakî, eserini Fars edebiyatının zirveye ulaştığı bir dönemde kaleme almasına rağmen sade bir üslûp kullanmıştır. Ancak yer yer gereksiz tekrarlara ve uzun tasvirlerle rastlanmaktadır.

Müellif, yaşadığı dönemin tarihini yazarken büyük ölçüde kendi müşahedelerine ve güvenilir kişilerden aldığı bilgilere dayanmıştır. Daha önceki dönemlerle ilgili olarak yararlandığı kaynaklardan isimlerini zikrettikleri arasında Ebû'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî'nin *Târîh-i Beyhakî* ve *Zinetü'l-küttâb*, Hâkim en-Nisâbü'rî'nin *Târîhu Nisâbü'r*, Ali b. Ebû Sâlih el-Hüvârî el-Beyhakî'nin *Târîh-i Beyhak*, Abdülgâfir el-Fârisî'nin Hâkim en-Nisâbü'rî'nin *Târîhu Nisâbü'r*'una zeyil şeklinde yazdığı *Kitâbü's-Siyâk li-Târîhi Nisâbü'r*, Ebû'l-Kâsım el-Kâ'bî el-Belhî'nin *Târîh-i Mefâhîr-i Horasân ve Nişâbur*, Ebû Mansûr es-Seâlibî'nin *Şimârü'l-ku-lûb*, Ahmed-i Gâzî'nin *Târîh-i Nişâbur*, Muhammed b. Abdülcebbâr el-Utbî'nin *Târîhu'l-Yemînî*, Ebû'l-Abbâs Ma'dânî'nin *Târîh-i Merv*, Ebû Saîd el-Hargûşî'nin *Târîh*, Ebû'l-Meâlî Mecdûd b. Muhammed er-Reşîdî'nin *Târîh* ve Taberî'nin *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* adlı eserlerini saymak mümkündür. Beyhakî'nin adlarını kaydetmediği kaynaklardan Ebû'l-Abbâs-î Mervezî'nin *Târîh-i Merv*, Ahmed b. Seyyâr el-Mervezî'nin *Târîh-i Merv*, Ebû İshak el-Bezzâz'ın *Târîh-i Herât*, Ebû'l-Hasan Saîd b. Cenâh el-Buhârî'nin *Târîh-i Semerkand ve Buhârâ*, Ebû Abdullah Muhammed b. Saîd el-Kâdî'nin *Târîh-i Hârizm* ve Ebû Abdullah Muhammed b. Akîl-i Belhî'nin *Târîh-i Belh* adlı eserleri anılabilir. Başta

bazı bilgileri, aynen eserine aktaran Hamdullah el-Müstevfî olmak üzere birçok tarihçi *Târîh-i Beyhak*'ı kaynak olarak kullanmıştır. *Târîh-i Beyhak*'ın British Museum, Berlin Staatsbibliothek, Taşkent Oriental Library ve çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları mevcuttur (diğer nüshaları için bk. *Târîh-i Beyhak*, neşredenin girişi, s. 23-30; Qari Syed Kalimullah Husaini, XXXIII/3 [1959], s. 198-202). Eseri ilk defa Allâme Muhammed-i Kazvî'nin mukaddimesiyle birlikte Ahmed Behmenyâr (Tahran 1317 hş./1938), daha sonra Seyyid Kelîmullah Hüseyinî (Haydarâbâd / Dekken 1388/1968) yayımlamıştır. Yûsuf Hâdî, *Târîh-i Beyhak*'ı Arapça'ya tercüme etmiştir (Dimaşk 1425/2004).

BİBLİYOGRAFYA :

Ali b. Zeyd el-Beyhakî, *Târîh-i Beyhak* (nşr. Seyyid Kelîmullah Hüseyinî), Haydarâbâd 1388/1968, neşredenin girişi, s. 1-44; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'*, XIII, 219-240; Safâ, *Edebiyyât*, II, 312-313, 993-996; Qari Syed Kalimullah Husaini, "The Târikh-i Bayhaq of Zahiruddin Abu'l-Hasan Ali b. Abi'l-Qasim Zayd al-Bayhaqi", *IC*, XXXIII/3 (1959), s. 188-202; Mirzâ Muhammed Han Kazvîni, "Târîh-i Beyhak" (trc. Mürsel Öztürk), *TTK Belleten*, LI/199 (1987), s. 407-416; M. Fuad Köprülü, "Beyhakî", *IA*, II, 584-585; Hasan Enûşe, "Târîh-i Beyhak", *DMT*, IV, 31-32; Yûsuf Hâdî, "Târîh-i Beyhak", *DMBİ*, XIV, 285-286; Rizâ Rizâzâde Lengerûdî, "Târîh-i Beyhak", *Dânişnâme-i Cihân-i İslâm*, Tahran 1380/2002, VI, 210-211.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

TÂRİH-i BEYHAKİ

(تاريخ بيهقي)

Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî'nin
(ö. 470/1077)
Gazneliler tarihine dair eseri.

Yirmi yıl Gazneliler'e hizmet eden Beyhakî, Mahmûd-ı Verrâk'ın tarihine zeyil mahiyetinde kaleme aldığı eserinde 409-451 (1018-1059) yılları arasındaki olayları nakletmiştir. *Câmi'u't-tevârih*, *Câmi' fi târih-i Sebük Tegin*, *Târîh-i Âl-i Sebük Tegin*, *Târîh-i Âl-i Maḥmûd*, *Târîh-i Maḥmûdiyyân*, *Târîh-i Nâsırı*, *Târîh-i Mes'ûdi* ve *Mucelledât-ı Beyhakî* gibi adlarla da anılan eserin otuz cilt olduğu rivayet edilir. Dîvân-ı Resâil'de görevli iken eserini yazmayı tasarlayan Beyhakî bu maksatla pek çok resmî belge toplamış, eserini yazımı sırasında bir kısmı günümüze ulaşmamış bazı eserlerden ve şifahî rivayetlerden de yararlanmıştır. Kitabın ilk dört cildi Gazneli hânedanının kurucusu Sebük Tegin ile Mahmûd-ı Gaznevî dönemi hakkındadır. V-X. ciltler Mes'ûd b. Mahmûd devrini, XI-XXX. ciltler ise Muhammed b.

Mahmûd'un ikinci hükümdarlığından İbrâhim b. Mes'ûd'un tahta çıkışına kadar (19 Safer 451 / 6 Nisan 1059) meydana gelen olayları içermektedir. Ancak eserin zamanımıza sadece, Sultan Mahmûd-ı Gaznevî'nin ölümünden (421/1030) başlayıp Sultan Mesud'un Dandanakan yenilgisinden sonra Hindistan'a iltica ettiği yıla (432/1041) kadar gelen bölümü intikal etmiştir. VI ve VII. ciltlerden ibaret olan bu bölümün dışında V ve X. ciltlerin bazı parçaları da günümüze ulaşmıştır. Ali b. Zeyd el-Beyhakî (İbn Funduk) eserin bazı ciltlerini Serahs Kütüphanesi'yle Mehd-i İrâk Hatun'un kütüphanesinde, bazı ciltlerini de muhtelif şahısların evlerinde gördüğünü, fakat takım halinde hiçbir yerde bulamadığını kaydeder (*Târîh*, s. 303). Eserin ilk dört cildinden *Ṭabaḳât-ı Nâsırı* müellifi Cûzcânî, *Mecma'u'l-ensâb* müellifi Şebankâreî ve *Zübdetü't-Tevârih* müellifi Hâfız-ı Ebrû iktibaslarda bulunmuştur. Beyhakî, Sebük Tegin ve Sultan Mahmud'un saltanatının ilk devresine ait bilgileri Mahmûd-ı Verrâk'ın kaybolmuş olan tarihi ile (yazılışı 450/1058) Muhammed b. Abdülcebbâr el-Utbî'nin (ö. 427/1036) *Târîhu'l-Yemînî*'sinden, X. cildin sonunda Me'mûnîler hakkındaki bilgileri Bîrûnî'nin *Kitâbü'l-Müsâmere min aḥbârî'l-Hârizm*'inden faydalanarak vermiştir. Sultan Mesud'un şehzadelik yıllarına dair bilgileri, adı geçen hükümdarın uzun yıllar beraberinde bulunan Ebû Saîd Abdülgafâr'dan şifahî olarak elde etmiştir.

Beyhakî daha önce yazılan tarih kitaplarından farklı bir yol tuttuğunu, eserinin galipleri ve mağlûpları anlatan bir kitap olmadığını, gördüğü ve yaşadığı olayları ayrıntılarıyla anlatmaya çalıştığını belirtir. Bu yönüyle eser bir hâtırat şeklinde de değerlendirilebilir. Eserin rahatça okunmasını sağlamak için tarihî fıkralara, Arapça ve Farsça şiihlere yer veren Beyhakî hiç kimse için övgü ifadeleri kullanmamış, ele aldığı konular ve kişiler hakkında gerçekçi ve tarafsız kalmaya çalışmıştır. Beyhakî'nin Sâmânîler, Saffârîler, Karahanlılar, Hârizmşahlar, Sultan Mesud'un Hindistan'a gidişine kadarki Gazneliler tarihi ve Büyük Selçuklular'ın ilk devirleri hakkında verdiği bilgiler çok mühimdir. Bunların yanında eser İran edebiyatı, coğrafyası, sosyal yapısı ve gelenekleriyle ilgili önemli kayıtlar içermektedir. Gazneli sarayında önemli görevlerde bulunması dolayısıyla devlet idare ve teşkilâtı, saray hayatı ve entrikalarına dair geniş bilgi ve tecrübe sahibi olan Beyhakî, hükümdara yaranmak için başvurulan yolları ve yabancı dev-